

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І МИ УКРАЇНЦІ: диво першого кроку і сила ініціативи

Колективна монографія

Наукова редакція:
Юрій Бойчук, Марія Култаєва

Харків 2023

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І МИ УКРАЇНЦІ: диво першого кроку і сила ініціативи

Колективна монографія

Наукова редакція:
Юрій Бойчук, Марія Култаєва

Харків 2023

УДК 37.01:101:130.2

ББК

*Рекомендовано до друку вченою радою
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол №6 від 30 червня 2023 року)*

Григорій Сковорода і ми українці: диво першого кроку і сила ініціативи: колективна монографія/ За заг. ред. Ю. Бойчука, М. Култаєвої. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2023. – 362 с.

ISBN 978-966-998-596-5

Рецензенти:

Дольська О.О. – доктор філософських наук, професор

Кузь О.М. – доктор філософських наук, професор

Голобородько К.Ю. – доктор філологічних наук, професор

Монографія присвячена 300-річчю з дня народження Григорія Сковороди. Автори бажають висловити своє, глибоко особистісне та особисте, ставлення до великого філософа, твори якого були і залишаються живильним ґрунтом для їхнього духовного зростання.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами філософії української культури, освіти та історії.

ISBN 978-966-998-596-5

Розділ IV. Соціальне виховання студентської молоді на засадах світоглядних ідей Г. Сковороди в умовах закладу вищої освіти Кабусь Н.Д., Костіна В.В.	321
Розділ V. Сковородинівська традиція і проблема формування доброчесності у дітей та молоді Корж Г.В., Пономаренко О.В.	334
Розділ VI. Доброчесність та її місце в філософії Григорія Сковороди Пономаренко О.В.	342
Розділ VII. Ідеї Григорія Сковороди і цінності олімпізму: пригадування майбутнього Вржеснєвський І., Вржеснєвська Г.	350
Розділ VIII. Г.С. Сковорода: рефлексії життєтворчості і практичні настанови самореалізації філософа Васильєв О.М.	356

Розділ III
ОБРАЗ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Філін Георгій,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін
Комуніальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Сучасний світ сьогодні стоїть перед проблемою переосмислення ціннісних орієнтацій, які були сформовані після Другої світової війни: демократія, повага до прав людини та їх охорона, збереження та примноження історичної та культурної спадщини, розвиток багатоманітності світу тощо. Загострення військових конфліктів, які можуть поставити окремі народи та їхню культуру на межу зникнення або асиміляції, змушують нас задуматися над тим, як протистояти руйнівному впливу соціально-політичної обстановки та нестабільності на локальні культури. Україна тут не виняток. Вона перебуває зараз у періоді активного державотворення, що вимагає донесення до усіх громадян необхідності збереження власної держави. Потреба національно-патріотичного виховання студентської молоді стає нагальною проблемою не тільки через проведення різноманітних заходів, але й через запровадження національної культури до освітнього процесу.

Викладачі та заклади вищої освіти сьогодні виступають не тільки як транслятори готового знання, але як помічники, які спрямовують студента на шляху самостійної наукової та навчальної роботи. Як відзначають дослідники, національно-патріотичне виховання молоді сьогодні є невід'ємною частиною національної безпеки України. Це комплексна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, суспільства, сім'ї, закладів освіти, інших соціальних інститутів, яка спрямована на формування «патріотичної свідомості та почуттів від вірності і любові до постійної готовності виконувати свій обов'язок із захисту національних інтересів. Основним завданням національно-патріотичного виховання молоді є створення позитивних ціннісних відносин з українським народом, Батьківщиною, власною державою

і нацією» [1, с. 25]. Однак, тривала та болісна історія нашого народу призвела до того, що, як відзначає Р.В. Гула, значення патріотичного виховання підупало через такі чинники:

- історичні – нігілістичне заперечення основної патріотичної ідеології попередників, досягнень та здобутків національної історії призводить до втрати патріотичних орієнтирів народу;

- ідеологічні – відсутність створення та оновлення патріотичної ідеї привело до кризового стану патріотичної свідомості українського суспільства;

- соціальні – еліти «не є носіями стратегії розвитку національно-патріотичної ідеї у її класичному вигляді;

- військово-патріотичний – ігнорування проблем патріотичного виховання у Збройних Силах України, падіння престижу військової служби створює умови для погіршення морально-психологічного стану військ та несе у собі реальну загрозу національній безпеці держави;

- національно-державний – досвід Другої світової війни показав, що ігнорування патріотизму, невід’ємної, генетичної риси менталітету народу, є край загрозовим» [3, с. 38–42].

Проблема, на думку І. В. Найді, підсилюється ще такими факторами як відсутність єдиної державної інформаційно-просвітницької політики в сфері патріотичного виховання, гармонізації законодавства (та його декларативний характер), єдиного підходу щодо фінансового та матеріально-технічного забезпечення [5, с. 10]. Але, на зважаючи на таку б здавалося песимістичну картину, елементи національно-патріотичного виховання присутні під час вивчення окремих освітніх компонентів у закладах вищої освіти. Загалом, заклади вищої освіти (ЗВО) сьогодні вступають осередком культури, мають викликати інтелектуальні почуття, морально-естетичні переживання студентів. Досвід Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради дозволяє говорити, що систематичне та раціонально організоване виховання у ЗВО забезпечує основу підготовки здобувача вищої освіти до адаптації та відповідної соціалізації в майбутній професійній діяльності [6, с. 12]. Викладач безпосередньо відповідає за реалізацію виховного завдання. Він має знайти певний орієнтир та долучити його до змісту освітніх компонентів, насамперед, історико-гуманітарного циклу. Однак, певною проблемою залишається дещо упереджене ставлення студентів до гуманітаристики, якщо вона не має безпосереднього стосунку до освітньої програми. Об’єктивною причиною цього є те, що «гуманітарні дисципліни не націлені на отримання швидкої вигоди, адже їхнє призначення – це заділ

на майбутнє, вигода від якого не є очевидною тут і зараз» [8, с. 175]. Шляхом подолання такого ставлення студентів є залучення українського історичного досвіду до освітнього компонента, демонстрація тягlosti історичного та культурного процесу та зв'язок минулого з сьогоденням. Прикладом такого виховного елементу можемо навести освітній компонент «Філософія», який як фундаментальна дисципліна викладається на усіх освітньо-професійних програмах усіх рівнів. Обов'язковим розділом виступає історія української філософії від найдавніших часів до сьогодення – чільне місце відводиться філософії Григорія Савича Сковороди, його послідовникам та дослідникам його спадщини. Окрім того, можна відзначити, що філософія сьогодні може виступати як засіб реформування та модернізації вищої освіти, зокрема гуманітарної. Ці процеси у сучасних соціокультурних умовах відбуваються через:

- «збагачення змісту сучасної гуманітарної освіти новими ідеями, новим досвідом практичної діяльності;
- реалізації в системі освіти фахівця нового типу, який сформований на основі компетентнісного підходу до гуманітарної, моральної, правової, естетичної сфер підготовки;
- активної співпраці викладачів гуманітарних дисциплін та дисциплін професійного спрямування;
- постійного узагальнення передового досвіду гуманітарної освіти, ефективних методик і сучасних технологій, накопичених у педагогічних колективах» [10, с. 78].

Уведення до курсу філософії спадщини Г.С. Сковороди цілком виправдане, адже значущість його особистості для української історії та культури важко оцінити. Його ім'я міцно асоціюється з українською педагогічною освітою та філософією: іменем Г.С. Сковороди названий Харківський національний педагогічний університет, Університет Григорія Сковороди у Переяславі, Інститут філософії Національної академії Наук України; життя та творчості присвячений нині зруйнований Національний літературно-меморіальний музей, розташований у селищі Сковородинівка, Чорнухинський літературно-меморіальний та Лохвицький краєзнавчий музеї у Полтавській області, Меморіальний музей Г.С. Сковороди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у Київській області; один із закладів-попередників Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради – Харківські трирічні педагогічні курси імені Григорія Сковороди, які діяли у 1920-х рр. Останні відомі не тільки присвоєнням імені філософа, але тим, що ці курси зробили внесок до розвитку

національної системи освіти, адже діяли відповідно до політики українізації не тільки формально, але й на практиці. Так, зокрема викладачами працювали видатні особистості тогочасної України – М. Плевако, Ф. Вишиваний, Т. Франко, О. Попов, О. Синявський, М. Сулима та ін. Харківські трирічні педагогічні курси були утворені на базі Першої Харківської української гімназії імені Б. Грінченка, де викладання велося українською мовою [11, 12].

Увіковічення імені філософа в назвах педагогічних та наукових установ має сприяти не тільки відзначенню його внеску в розвиток української культури але й стати одним із способів формування історичної пам'яті для захисту українського культурно-ціннісного простору. Історична пам'ять безпосередньо впливає на суспільну свідомість та виконує інформаційну (акумуляція та трансляція соціально-значущої інформації), ідентифікаційну (ототожнення суспільства або окремого його члена із певною історико-культурною свідомістю), а також «організаційну (структурування соціуму в часі), світоглядну (теоретичне осмислення соціального досвіду), ціннісно-орієнтовну (виявлення і трансляція ціннісних смислів, визначення ціннісних орієнтирів) функції» [9, с. 26]. Формування національної історичної пам'яті не залишилося поза увагою держави. 2022 р. був присвячений відзначенню 300-річчя з дня народження Григорія Савича Сковороди [7]. Значна кількість публікацій, наукових та популязаторних заходів, попри повномасштабні військові дії, на нашу думку, виконали свою роль – було значно підсилено значення його літературно-педагогічної та філософської спадщини.

Особливим різновидом долучення студентства до творчості Г.С. Сковороди є наукова конференція. Цей вид роботи вирішує кілька завдань:

- формування навичок самостійної науково-пошукової роботи студентів усіх курсів та рівнів освіти;

- формування здібностей до критичного аналізу історичної літератури та джерел;

- розвиток умінь публічного виступу та презентацій результатів власного наукового дослідження, зокрема з використанням першоджерел з творчості філософа;

- міждисциплінарний характер конференцій сприяє налагодженню міжпредметних зв'язків, зокрема, історико-філологічних, історико-філософських, філософсько-педагогічних;

- актуалізація історичного спадку України.

Так, у КоМУнальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» починаючи з 2004 року проводяться студентські Сковородинівські

читання «Жити, щоб шукати істину» і станом на грудень 2022 р. було проведено уже сімнадцятий захід. Партнером виступав уже названий Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди, який надавав науково-медичний та педагогічний супровід. Зокрема, до початку пандемії обов'язково проводилася екскурсія учасників до музею, де вони могли не тільки побачити експозицію, але й скуштувати яблука з яблунь, розташованих на алеї поблизу музею та посаджених у рамках програми відродження яблуневого саду. Окрім того, студенти та викладачі академії брали участь в акції «Збережемо вертоград Сковороди – 2016». У середньому у конференції бере участь до 70 учасників з академії та запрошених гостей. Тематичне спрямування доповідей охоплює педагогічні та виховні ідеї Г.С. Сковороди, його методологію викладання та навчання, методи наукового, передусім, філологічного дослідження, психологію та соціологію особистості, яким присвячені його твори тощо. Цінність спадку філософа відносять для себе студенти усіх спеціальностей та освітніх ступенів академії: майбутні біологи, філологи, вчителі музики та інформатики, соціальні робітники та історики, вихователі дошкільного закладу та працівники закладів для дітей з особливими освітніми потребами, вчителі фізичної культури та майбутні фітнес-тренери.

Г.С. Сковорода має особливе значення для нашого закладу вищої освіти, адже, як ми вже зазначали, у 1920-х рр. один з закладів-попередників академії носив його ім'я. Саме тому адміністрація та, зокрема, ректор академії доктор, педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, почесний громадянин Харківської області Г.Ф. Пономарьова особисто курує ці студентські конференції. Звернемо увагу на те, що окремі студенти представляють свої доробки на міжнародних конференціях, зокрема у 2022 р. студентка спеціальності «Іноземна філологія» на високому рівні представила доповідь на XXX Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях «Мандрівник трьома світами Григорій Сковорода в контексті світової філософії. До 300-річчя з дня народження».

Багатогранність творчості Григорія Савича не викликає сумнівів, адже «...погляди Сковороди не тільки випередили на добрих два століття розвиток української духовності, не тільки витримують огненну пробу історії, але й із гідністю репрезентують глибокі етичні цінності українського співвідчуття і світогляду. ... Саме Сковорода був духовним батьком і творцем українського національного відродження. ... Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Костомарів, Куліш, Шевченко були учнями Сковороди» [14, с. 2]. Ці слова були написані ще 50 років назад, у 1972 р., і до сьогодні не втратили актуальність.

Т. Шевченко познайомився зі Сковородою ще у дитинстві, під час навчання у школі. Визначне місце Г. С. Сковорода посідає у його повісті «Близнюки», написаній у 1855 р. Однак, як відзначають дослідники ставлення Т. Шевченка до філософа досить неоднозначне, хоча він і називає його «Діогеном наших днів» і визнає, що він став зразком для того ж Івана Котляревського, але критикує його творчість з точки зору власної соціальної філософії [16]. Дослідники припускають, що таке ставлення до Г. Сковороди у Т. Шевченка виробилося через певну відстороненість філософа від проблеми народності, національної історії та політики. Загалом, Г.С. Сковорода є цілком зануреним у самопізнання та самовдосконалення філософом-самітником, не виступав проти закріпачення українських селян, не реагував на сучасні йому політичні та національні процеси [13, с. 4].

Проте, критика Т. Шевченка, на нашу думку аж ніяк не применшує інших аспектів філософсько-педагогічного спадку. Г.С. Сковорода може виступати у якості мандрівного філософа – досить цікавого випадку, якщо порівнювати його з сучасниками. Український філософ (1722–1794 рр. був сучасником Іммануїла Канта (1722–1794 рр.). І. Канту належить створення філософської мови, філософської системи, увів нові поняття до філософії, які загалом вплинули на подальший розвиток західноєвропейської філософії на наступні століття. Г. Сковорода, у свою чергу, не залишив після себе нової мови, проте перекладав філософію на сучасну йому мову [2]. Погодимось з думкою учасників круглого столу, присвяченому 299-річчю філософа «Григорій Сковорода в житті сучасної людини», що «він писав не книжною мовою, а живою місцевою говіркою, і в цьому теж було новаторство... твори Сковороди звернені насамперед до звичайних людей і до їх досвіду життя, а не тільки до академічної спільноти, вони стали важливим фактором формування української національної культури» [2].

Мандрівний аспект філософії полягав не у факті самих подорожей, про які влучно висловлюється Ю. Шевельов: «Сковорода зверстав ногами шляхи від Києва до Донецька, від Курська до Таганрога, вже не говорячи про його часті блукання по просторам Слобожанщини – згодом Харківського наместничества», – а у здатності відмовитися у будь-який момент від усього заради розуміння істини – від соціального стану, від стабільного життя, від своєї соціальної ролі, завдяки цьому завжди відчувати внутрішню свободу» [15, с. 178; 2]. І Канта, на нашу думку, можна було б назвати мандрівним філософом, який, однак, «усе життя не покидав знайомого і затишного урбаністичного простору, що був окреслений Кенігсбергом, який став його

емпіричним Всесвітом. Вочевидь, трансцендентальні мандри філософської думки Канта цілком компенсували його фізичну обмеженість локацією рідного міста» [4, с. 92]. І. Кант та Г. Сковорода мали досвід практичної викладацької діяльності – викладання у закладах вищої освіти та робота приватним вчителем у знатних родинах. Це підвищує актуальність педагогічних ідей Г. Сковороди, у творах якого можна знайти практичні цінні поради з організації навчального процесу, адже написані вони були саме для його учнів у формі притч та діалогів.

Таким чином, сьогодні перед Україною та українцями постає нагальне завдання виховання молоді у парадигмі національної свідомості, поваги до власної історико-культурної спадщини, цінування держави. Перед закладами освіти та викладачами стоїть завдання на практичному досвіді показати внесок українців до розвитку нашої культури та зокрема гуманітаристики. Таким є приклад Григорія Савича Сковороди, про життя і творчість якого написано вже сотні наукових та науково-популярних робіт, але який не перестає нас дивувати оригінальністю та практичністю своєї літературної та філософської творчості.

Список використаних джерел:

1. Вініченко А.А. Особливості патріотичного виховання молоді у викликах сьогодення // Вісник післядипломної освіти. Серія : Педагогічні науки. 2022. Вип. 20 (49). С. 22–34.
2. Григорій Сковорода в житті сучасної людини : круглий стіл, присвячений 299-літтю Григорія Савича Сковороди, 12 квіт. 2021 р. / Луган. нац. аграр. ун-т; Громад. орг-ція «Товариство українських філософів і релігієзнавців». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hnD1atMzIfQ>
3. Гула Р. В. Патріотизм в Україні : уроки минулого, сучасний погляд у майбутнє // Архіви України. 2013. № 6. С. 38–45.
4. Марчак О. Ю. Сковорода і Кант: моделі самореалізації людини в урбаністичній культурі класичного модерну // Гілея. 2019. Вип. 149 (2). С. 90–95.
5. Найда І. В. Вплив сучасної політики держави на формування патріотичного виховання молоді України // Інтернаука : наук. журн. 2023. № 4. С. 9–12.
6. Пономарьова Г. Ф., Харківська А. А., Петриченко Л. О. та ін. Домінантні аспекти виховання еліти української нації : колектив. моногр. Харків : ФОП Панов А. М., 2021. 394 с.
7. Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди : Постанова Верховної Ради України № 973-IX від 4 листопада 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-IX#Text>
8. Руднік Д. Г. Кафедра історико-філософського спрямування та зміст освіти в аграрному університеті // Зб. матеріалів Звіт. наук.-практ. конф. Луган. нац. аграр. ун-ту, 26 лют. 2020 р. Харків, 2020. С. 175–177.

9. Фінін Г. І. Історична свідомість у практиках національної освіти // Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2020. № 4. С. 24–35.
10. Фінін Г. І. Гуманітарний аспект модернізації системи освіти // Вісн. Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Серія Філософія. 2020. Вип. 3 (46). С. 76–86.
11. Хряпін Е. О., Руднік Д. Г. До питання організації діяльності Харківських трирічних педагогічних курсів імені Г. Сковороди та Харківського педагогічного технікуму у 1920-х рр. // Вісник науки та освіти. Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія». 2023. Вип. № 2 (8). С. 724–737.
12. Хряпін Е. О., Руднік Д. Г. Видатні персоналії України в педагогічній освіті м. Харкова 1917–1925 рр. (на прикладі Харківських трирічних педагогічних курсів імені Григорія Сковороди) // Грані : наук.-теорет. альманах. 2023. Вип. 26(1). С. 21–27.
13. Шаповалова А. Творчість Тараса Шевченка та філософія Григорія Сковороди: два виміри свободи // Шевченкознавчі студії. 2013. Вип. 16. С. 203–216.
14. Шаян В. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Григорія Савича Сковороди. Лондон ; Торонто, 1972. 22 с.
15. Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди // Записки Наук. т-ва імені Шевченка. Львів, 2000. Т. 239. Праці філологічної секції. С. 177–211.
16. Шевченко Т. Близнюки // Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev401.htm>